

UOT 39(4/9); 94(479.24)**TƏBRİZDƏ QƏDİM TOY NƏĞMƏLƏRİ VƏ MƏRASİM RİTUALLARI**

M.M.ABBASOVA
AMEA Folklor İnstitutu
abbasova-metamet@list.ru

Təbrizdə qədim toy adət-ənənələri və mərasim ritualları tarixiliyi etibarilə xalqın əski təsəvvür, düşüncəsi, inam və etiqadlarını özündə ehtiva etməkdədir. Məqalədə Təbrizdə bu mərasimlərin təşkili, sənəmə təcrübələrin qaynağında uyğun ritualları həyata keçirilməsi nəğmə mətnlərinin motivləşməsi və s. araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Təbriz, ritual, toy, mərasim, sənəmə

Güney Azərbaycan folklorunda Təbrizin qədim adət-ənənələri, xalq inanc, sənəmələri, deyimləri, əfsanə və nağıl mətnləri, ayrı-ayrı mərasim rituallarının zənginliyi, daha əski görüşlərin qaynağında tarixiliyi və s. baxımından milli-mədəni irsin araşdırılmasında ayrıca yer tutur. Təbriz folklor mühitinin çoxşaxəli şifahi ənənəsində mərasimlər, xüsusilə toy mərasimləri, onun ritual, mifoloji kökləri mükəmməl, ənənəvi etnoestetik modeli, universal semantik sistemi ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Toy mərasimlərinin mənşəyi, təşəkkül prosesi ümumtürk məişət törənlərinin məzmununa bağlı Təbrizdə də tarixən bu ənənəyə uyğun mərhələli şəkildə keçirilmişdir. “Elçilik”, “hə alma”, “şirni və kəbin kəsmə”, “paltar aparma və üzük taxma”, “həna gecəsi” mərasimləri gəlinin bəy evinə köçürülməsi “toy günü” ilə yekunlaşdırılmışdır. Qeyd edək ki, toy adət-ənənələrində burada qızın uzun müddət nişanlı qalması və toydan sonrakı təşkil olunan məclislərə uyğun “Bayram payı aparmaq”, “Nubarçalıq”, “Qurbanlıq”, “Çilə payı” (çilə qarpozunun qız evinə aparılması), “Ayaq açma”, “Əl öpmək”, “Xonça aparmaq” kimi ayrıca mərasimlərdən təşkil olunmuşdur. Təbrizdə qədim toy mərasimləri günlərlə davam etmiş, aşuqların məclisə dəvəti, müxtəlif məişət oyunlarının keçirilməsi, əski zamanlardan qorunub saxlanan rəqs ənənələri, qavalla müşayiət olunan ayrı-ayrı nəğmələrlə keçirilmişdir. Toy günü bu bölgədə ilk olaraq bəyin sağdış-soldışı, gəlinin qız-gəlinlər, məşşatə ilə hamama yola salınıb, qarşılınması ilə başlanmışdır. Yaxın qohum, dostlardan hədiyyələr toplanılması, qızıl-zinət əşyalarının bağışlanması, qurban ritualları, nəzir-niyazla təşkil edilən bu mərasimdən sonra bəy qız evinə yollanıb, gəlini ata evindən öz ocağına gətirir. Analoji şəkildə digər mərasimlərdə olduğu kimi, oğlanın qız evinə

də qarşılanması müxtəlif lirik nəğmələrlə başlanmışdır:

Bazardan aldix soğanı,
O soğanı, bu soğanı
Sağ olsun oğlan doğanı,
Toylar mübarək, mübarək.

Bazardan aldix seyini,
O seyini, bu seyini.
Sağ olsun ağa qeyini,
Toylar mübarək, mübarək (1, 40).

Oğlan evinin qarşılanması da bu mərasimdə çox vaxt məşşatəyə həvalə olunmuş və o, əlində qaval çalib oxuya-oxuya qonaqları qarşılamişdır.

İfa prosesinin gerçəkləşdiyi bu mərasimdə nəğmələr qarşılıqlı şəkildə oxunaraq şəxsi hiss, lirik duyğularda ifadə olunur və eyni zamanda mətnlərdə emosionallıq artır, nida formasında nitq vasitələri üstünlük təşkil edir:

Toyun başlarux sazınan,
Şirin-şirin avazınan.
Gəlin gəlir sazınan,
Toylar mübarək, mübarək! (1, 41)

Yaxud başqa bir ritmdə:

Toy düyüsün arıtmışuq,
Damnan dama dağıtmışuq,
Qız nənəsin qarıtmışuq,
Ey güli-reyhan,
Reyhan biçərəm mən,
Damad toyunda candan keçərəm mən (6, 30).

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, toyun bu mərhələsində qız və oğlan tərəfindən oxunan nəğmələr xalq lirik şeirinin ümumi poetik ənənəyə tabeliyi, formul təbiətindən irəli gələrək ayrılıq, sevinc, vüsal, ev, yol və s. bir çox situasiyalar əsasında motivləşir. Oxunan müxtəlif məzmunlu nəğmələrin ardınca gəlinin beli onun qayını, qardaşı, yaxud oğlan evinin gənclərindən biri tərəfindən aşağıdakı arzulamayla bağlanılır:

Anam, bacım qız gəlin,
Əli-əyağı düz gəlin,
Yeddi oğlan istərəm,
Son beşiyi qız gəlin.

Maraqlıdır ki, Urmiya adət-ənənələrində bu ritual bəzən “yeddi oğlan bir kor qız”a arzulanaq icra olunur. Ata evindən çıxan qızın namus, ismət, gələcək taleyinin oğlan evinə, onun ailəsinə tapşırılması mənasında bu adət od-alovun şöləsi, şam tutmaqla yerinə yetirilir. Qədim Təbriz toy adətlərində gəlinin oğlan evinə uğurlanmasında nəğmələrin motivi ilk olaraq ona müraciətlər üzərində qurulan lirik mətnlərdə yer alır:

Gəlinə getdi bir cüt qoyun,
Qız adamı yeyin doyun.
Gəlinin başmağın qoyun,
Bizi yola salın gedək.
Boynuna şal dola gedək.
Gəlin dur gedək, dur gedək,
Bacım dur gedək, dur gedək (2, 339).

Yaxud

Gəlin başmağın sarıdı,
Geymə, dabanın ağrıdı.
Maşın qapıda hazırdı,
Gəlin dur gedək, dur gedək,
Bacım dur gedək, dur gedək (2, 339).

Gəlinin musiqi, nəğmələrin sədaları altında yola salınması, həmçinin burada uyğun rituallarla həyata keçirilirdi ki, onların izi bugünkü toy mərasimlərində də qorunub saxlanmaqdadır. Gəlinin üzünə al-qırmızı sal salınması, üzərlik dolandırma, ayna tutma kimi müxtəlif sınımlarla bağlı inanclar bu qəbildəndir. Qədim dövrlərdə gəlinin ata mindirilməklə ata evindən yola salındığında müxtəlif inanc və təcrübələrin məzmununa bağlı atın bəzənməsi, bəyin, gəlinin yəhərdə oturmazdan əvvəl bir çox rituallara əməl etməsi vacib sayılırdı. Gəlin atı burada şənliyin, mərasimin mahiyyətinə bağlı al-qırmızı şalla süslənirdi ki, bu rəng çaları sevinc, həyat, fərəh, xoşbəxtliyə, işarə etməklə, eyni zamanda geyim, əşyalarda buta təsviri elementi ilə birlikdə şər qüvvə, bəd ruhlardan qorunma inancını daşıyırdı. Mərasim folklorunda toy törənlərinin təşkilində geyimlərin məhz bu rəng üzərində qurulması da oxşar inancların məzmunu ilə əlaqədardır. Təbriz toy törənlərində uyğun rituallar bərəkət, dini qorunma rituallarına görə fərqlənir. Bərəkət-bolluq arzulaması toy rituallarında əsasən çörək, düyü, nabat və müxtəlif şirniyyat, un məmulatlarının bölünməsi, paylanması, səpilməsi ilə həyata keçirilirdi.

Dini ritualların toy törənlərində yerinə yetirilməsi əslində tarixən tayfa, qəbilə, xalqların tarixi-dini mənsubiyyətinə bağlı formalaşmış, zamanla mövcud ehkamların xalq məişətində sınaq, təcrübələrdə qorunmasını şərtləndirmişdir. Toy mərasimində bu baxımdan kəbin kəsilməsi ayrıca qeyd olunur. Kəbin kəsilməsi mərasimində “əqd” süfrəsi açılır ki, din xadimi-mollanın iştirakı ilə əqd siğəsi oxunub, kəbin kəsilir. Daha çox Urmiya ərazisi toy dəblərində yerinə yetirilən qızın “bəxt köynəyi”ni tikmə ritualı əski Təbriz toy törənlərində də vaxtilə icra olunmuşdur. Bu rituala görə, kəbini kəsilən oğlan və qızın başı üzərinə rəngli parça tutulub, daha sonra qənd ovulur. Qızların əlində ayna, müxtəlif alqış, arzulamalarla bağlı nəğmələr oxunmaqla “bəxt köynəyi”nin tikilməsi ritualaşır.

Bərəkəti təmsil edən sınaq, inanclardan fərqli olaraq, dini rituallarda dua, üzərlik və s. daha çox qoruyucu rituallara daxildir.

Mərasimə yerinə yetirilən bu ritualların digər qaynağı söz-deyim-alqış-

lara bağlıdır. “Ağ bəxt görəsən”, “Ağ bəxt, altın təxt olsun”, “Ağ bəxti xeyir olasan”, “Ağ günlü, ağ ipəkli olasan”, “Allah bəxt versin, təxt ayağına gəlsin”, “Allah bir yasdıxdə qocaltsın”, “Bəxtin üzüvə gülsün”, “Qız-gəlin görəsən”, “Taza gəlinin qədəmi sayalı olsun” və s. alqışları da bəd, şər qüvvələrin uzaqlaşdırılması, dağıdılması ovsun təcrübəsi əsasında formalaşmışdır.

Təbriz toy törənlərinin ən mühüm tərəfi məclisin müxtəlif musiqi, nəğmələr üzərində qurulmasıdır. Məzmun baxımından bu nəğmələr çoxşaxəlidir. Qədim dövrlərdə xüsusi ifaçı, çalğıçıların olmaması səbəbindən bu mərasimlər elə toy iştirakçıları, qız-gəlinlər, el aşıqları tərəfindən həyata keçirilirdi. Gəlinin ata evində öyüd-nəsihətlərilə yola salınması, oğlan evində qarşılama, bəy-gəlin, toya gələn qonaqların tərifləri və s. bu nəğmələrin motivlərini təşkil edir. Bu motivlərə uyğun zamanla ana-nənələrimiz, qız-gəlinlər bir-birindən fərqli şux, lirik, məzəli nəğmələr qoşmuş və bu nəğmələri, toydan-toya, mərasimdən-mərasimə ötürərək yaşatmışdılar. Folklor ədəbiyyatının spesifikliyindən irəli gələrək bu lirik parçalar məclisdən-məclisə, eldən-elə yayıldıqca “ifaçı” tərəfindən improvizasiya olunaraq müxtəlif variantlarda yayılmışdır.

Lokal, yerli nəğmə mətnlərini nəzərə alaraq bu nəğmələrin bir neçəsinə diqqət yetirək. Məlumdur ki, ümumiyyətlə, Azərbaycan toy mərasimlərində oxunan “Gəlin xoş gəldin, xoş gəldin” nəğməsi bu bölgədə də daha geniş şəkildə yayılmışdır:

Gəlin deyir, qardaş-qardaş,
Yaşın tökər yavaş-yavaş.
Ağa-qeynin sənə qardaş,
Gəlin xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər bacı, bacı,
Yaşın tökər acı-acı.
Xanım baldız sənə bacı,
Gəlin xoş gəldin, xoş gəldin (1, 41).

Gəlin deyər ata-ata,
Yaşı tökər yata-yata.
Ağa qaynatan sənə ata.
Gəlin xoş gəldin, xoş gəldin (6, 32).

Qeyd edək ki, bu mahnının Qüzeydə yayılmış ən geniş variantı isə aşağıdakı şəkildədir:

Gəlin deyər: “Hamı, atam?
Qoyunu quzuya qatam”.
Qaynatandır sənin atan.
Gəlin deyər: “Hamı qardaş?”
Axıdar gözlərindən yaş.
Qayınıdır sənə qardaş.
Gəlin deyər: “ – Hamı bacım?”

Su üzündə qaldı saçım”.
Baldızındı sənin bacın...
... Gəlin xoş gəldin, xoş gəldin,
Bizim bu evə xoş gəldin (3, 82).

Təbriz toylarında mütəmadi olaraq oxunan belə nəğmələrdən biri də “Əli bala” mahnısıdır:

Əlibala, başmaxların yağlaram,
Sənə qurban, üstünə gül bağalaram,
Əlibala, mərəxəslig almasan,
Sənə qurban, zülüm-zülüm ağılaram.

Əlibala, peykanıvın şəstinə,
Sənə qurban gül bağlaram üstünə.
Əlibala, eşitdim evlənmişən,
Sənə qurban, məni də al üstünə (2, 341).

Təbriz toy mahnılarının digər bir qrupunu oğlan-qız, ata-ananın dilindən oxunan nəğmələr təşkil edir ki, bu nəğmələrin bəziləri məzəli forma, məzmununda ifa edilir:

Oğul atası deyir:

Ay dədə dul allam, dul allam,
Dula qul ollam, qul olam.

Ata cavabında:

Dul arvat sağır gamış,
Bizə gəlir fısafıs.
Dul arvat duvardan aşdı,
Saçı qıçına dolaşdı.
Ay oğul dul alma, dul alma,
Dula qul olma, qul olma (6, 33).

Təbii ki, zaman keçdikcə ana-nənələrin oxuduğu bu nəğmələr daha təkmil formada xanəndələrin repertuarına daxil edilərək oxunmuş, eyni zamanda məclislərin təşkili, idarə olunması aşıqlara həvalə edilmişdir. Aşiq sazı, sözü toy mərasimlərinin başlıca məzmununu təşkil etməklə tarixi bir ənənəyə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdər Zəhra. Təbrizdə qədim toy dəbləri. “Azərbaycan El bilimi” dərgisi, 1391, 699 s.
2. Güney Azərbaycan Folkloru. V kitab (tərtib edənləri: f.ü.f.d. Mətanət Maşallah qızı (Abbasova). Dr. Hüseyn Şəqidəracək (Soytürk). Bakı: Elm və təhsil, 2015, 388 s.
3. Nəğmələr, İnanclar, alqışlar (Hazırlayan A.Nəbiyev). Bakı, 1986, 342 s.
4. Polad Əli. Mədəniyyətin beşiyi: Təbriz. İstanbul: Novruz, 2015, 861 s.
5. Toy və halay mahnıları. Bakı: Gənclik, 1980, 111 s.
6. Valayi Həmid. Subay oğlan-qızların oxumaları. “Azərbaycan El bilimi” dərgisi. 1391, (25), s.33

РИТУАЛЬНЫЕ ОБРЯДЫ И СТРАННЫЕ СВАДЕБНЫЕ ПЕСНИ В ТЕБРИЗЕ

М.М.АББАСОВА

РЕЗЮМЕ

В Тебризе старинные свадебные обычаи и традиции, ритуальные обряды с точки зрения историчности, включает в свой состав древние представления народа, их мышление и веру. В данной статье исследуется организация этих обрядов в Тебризе, и претворение в жизнь сообразных ритуалов и мотивация текстов песен и т.д. в источнике проверки навыков.

Ключевые слова: Тебриз, ритуал, свадьба, церемония, тест

TABRIZ WEDDING SONGS AND CEREMONIAL RITUALS

M.M.ABBASOVA

SUMMARY

Historical traditions and ceremonial rituals in ancient Tabriz contain ancient vision, thoughts and beliefs of the people. The article studies organization of these ceremonies in Tabriz, implementation of appropriate rituals at the source of test experiences, motivation of song lyrics and so on.

Key words: Tabriz, ritual, wedding, ceremony, test